

KASNOANTIČKI KONTINUITET I RENESANSA U DALMACIJI (MARULIĆEVA ZBIRKA LATINSKIH NATPISA)

U svojim radnjama „*Kasnoantički kontinuitet u srednjovjekovnom Splitu*“¹ i „*Od antike do Marulića — Marulićev rukopis o solinskim natpisima*“² prikazao sam neka temeljna pitanja iz problematike prijelaza antike u srednji vijek u Splitu, te neke karakteristike srednjeg vijeka i početka renesanse. Nastavljajući se neposredno na te dvije radnje ovim prilogom želim osvjetliti humanistički proces u hrvatskoj umjetnosti u kontekstu kasnoantičkog kontinuiteta. U tom procesu, naime, djelo Marka Marulića, posebno njegov antikvarno-povijesno-epigrafički rad i konkretno — Marulićeva zbirka latinskih natpisa — zauzima počasno mjesto nezamjenljivog faktora pojave i razvoja renesanse u Dalmaciji.

U spomenutoj radnji o Marulićevu rukopisu o solinskim natpisima detaljno sam prikazao mišljenja o Marulićevu epigrafičkom radu, te sam pokazao, priklanjajući se pretpostavkama Šrepela, Kombola i Gortana o solinskim natpisima kao drugom dijelu jedinstvenog rada o latinskim natpisima, kako taj dio poznat pod naslovom „*Inscriptiones Latinae antiquae Salonis repertae*“³ možemo shvatiti kao uži krug cjelovita rada na latinskim natpisima iz Rima i raznih drugih gradova. Marulićeva zbirka latinskih natpisa, poznata pod naslovom „*In epigrammata priscorum commentarius*“, do danas nije u cjelini objavljena. Sasvim je jasno da bi to bilo neophodno za potpunije i pravilnije shvaćanje problematike koja iz nje izvire.

M. Kombol piše: „Za Marulićev položaj unutar našeg humanizma nije od njegovih djela možda nijedno toliko značajno, koliko *In epigrammata priscorum commentarius*“⁴. Također, Kombol smatra da je postojanje kulturno razvijenijih gradskih sredina bilo jedan od prvih preduvjeta za mogućnost utjecaja renesanse, te da su se preduvjeti za taj naoko nagli kulturni procvat stvarali već u srednjem vijeku⁵. I E. Hercigonja u najnovijoj povijesti hrvatske srednjovjekovne

¹ *Latina et Graeca V*, Zagreb 1975, 21 sqq.

² *Živa antika — V. Gortan dicata*, XXVII/1 1977, 205 sqq, Skopje.

³ Objavio ga je Š. Ljubić, *Rad JAZU* 36, Zagreb 1876. (prilog) i *Rad JAZU* 37, Zagreb 1876. (prilog).

⁴ *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb 1945, str. 76.

⁵ o. c., str. 53.

književnosti⁶ smatra da se u poznom srednjovjekovlju „pripremaju temelji na kojima će uzrasti djelo hrvatskih humanista i renesansnih književnika čakavske Dalmacije i Dubrovnika“. V. Gortan ističe da Marulića kao humanista najbolje karakterizira njegova zbirka latinskih natpisa⁷. U najnovijoj povijesti hrvatske renesansne književnosti⁸ M. Franičević misli da je talijanska književnost mnogo jače utjecala na našu književnost od klasike⁹, te gotovo nikakvu pažnju ne posvećuje odnosu antičkog, srednjovjekovnog i renesansnog kod Marulića. U tom smislu on piše jedino slijedeće: „Krećući se u krugu splitskih humanista, među kojima su, pored Božičevića, najpoznatiji Jerolim i Franjo Martinčić, Dominik (Dmine) i Jerolim Papalić i Nikola Alberti Matulić, Marulić se bavio arheologijom i sakupljao napise po Splitu i Solinu te proučavao jednako tako spise crkvenih otaca i pobožnih pisaca kao i stihove Vergilija, Juvenala ili Propercija“. ¹⁰ „U Marulićevoj zbirci starih natpisa posebno mjesto zauzimaju solinski“. ¹¹ Međutim, B. Vodnik — doduše, sasvim pojednostavljeno i marginalno — piše o vremenu Marka Marulića slijedeće: „Prilike nastale su tako teške, da se ne bi mogao uopće razviti nikakav književni rad, da u ovim gradovima (sc. dalmatinskim, op. m.) nije bilo i otprilje stare klasičke kulture, da pokret humanizma i renesanse u Italiji nije bio tako ekspanzivan, pa da doticaj između Italije i Dalmacije nije bio tako neposredan.“ ¹²

Klasički elemenat u našoj literaturi, inače često zanemarivan, ističe M. Tomasović u svojoj studiji „Hrvatska renesansna lirika i epika u europskom kontekstu“ ¹³. Kod Š. Menčetića, obilje mitoloških prisjećaja i simbola upozorava na direktne grčko-rimske izvore ¹⁴. D. Ranjina pokušava liriku usmjeriti i prema grčkim i latinskim autorima ¹⁵. Vetranovićev „Piligrin“ vrvi reminiscencijama iz Biblije i iz antičkih i talijanskih pjesnika ¹⁶. Na marginama Zoranićevih „Planina“ nalazimo zapisana imena Vergilija, Ovidija, sv. Augustina i Jeronima i drugih, od kojih je uzet citat ili poticaj ¹⁷.

U pogledu bujanja filozofskog interesa i pojave značajnih filozofskih radova u našem humanizmu, K. Krstić ¹⁸ kaže da je po srijedi višestoljetna tradicija i da se to ne može jednostavno svesti na strani import.

⁶ *Srednjovjekovna književnost, Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 2, Zagreb 1975, str. 482.

⁷ cf. Gortan—Vratović, *Hrvatski latinisti I*, Zagreb 1969, str. 229.

⁸ Franičević—Švelec—Bogišić, *Od renesanse do prosvjetiteljstva, Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 3, Zagreb 1974.

⁹ str. 13.

¹⁰ o. c., str. 31.

¹¹ o. c., str. 32.

¹² Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, knj. I, Zagreb 1913, str. 99.

¹³ *Mogućnosti 4*, Split, travanj 1977, str. 466 sqq.

¹⁴ Tomasović, o. c., str. 471.

¹⁵ Tomasović, o. c., str. 474.

¹⁶ Tomasović, o. c., str. 484.

¹⁷ Tomasović, o. c., str. 487.

¹⁸ Počeci filozofije u Hrvatskoj, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, br. 1—2, god. I, Zagreb 1975, str. 14.

Za našu tematiku vrlo je važan nedavno objavljeni rad Tomislava Ladana pod naslovom „Marulićev *Syllabus*“¹⁹, pa je stoga neophodno da se ovdje nešto detaljnije na nj osvrnem. Naime, sasvim je sigurno da je problematika Marulićeva obrazovanja jedan od presudnih elemenata kod analize odnosa kasnoantičkog kontinuiteta i renesanse u Dalmaciji. Ladan je, pak, načinio registar Marulićevih djela, imena zbiljskih i mogućih poticatelja i utjecatelja, te glavnih ideja. Kao bitnu vezu između Marulića i njegova doba, Ladan ističe: interes za antičku klasiku, uronjenost u latinsko srednjovjekovlje, posredna i neposredna veza s crkvom²⁰. Navodi niz od stotinjak jedinica, koje raščlanjuje na četiri skupine: *imena iz antike, imena iz biblijsko-teološke skupine, imena inozemnih humanista i imena tuzemnih humanista*. Mislim da je ova diferencijacija veoma dragocjena, budući da su pred nama sada sva ta imena, svako na svom kolosijeku, a opet u jednom jedinstvenom svijetu Marulićevu. Za našu tematiku, posebno je važno da naglasim drugu skupinu imena, koju je Ladan nazvao „biblijsko-teološkom“, a koja „ne obuhvaća samo isključivo kršćanske pisce, bibliste i teologe, nego i manji broj latinskih ili grčkih pisaca prijelaznog razdoblja, pa i neke od posljednjih predstavnika poganstva, koji su bili vrlo popularni u srednjem vijeku“²¹. I Ladan je toj skupini, doduše iz nešto drukčijih razloga, posvetio daleko veću pažnju od skupine antičkih imena, budući da se „antičkim piscima Marulić mogao diviti zbog ljepote, značaja ili umijeća, ali su mu crkveni srednjovjekovnici bliži po svemu što je osjećao, mislio, cijenio i pisao“²². Za nas je neobično važno što je ta skupina uglavnom skupina imena iz kasne antike. To je taj kasnoantički kontinuitet latinske literature, pa je prema tome sasvim jasno da na našeg humanista neće imati presudni direktni uticaj neki klasični antički pisac, već će to imati neki kasnoantički, kršćanski, pa čak i poganski pisac. Mislim da se već nakon ove napomene jasnije uočava suodnos kasnoantičkog kontinuiteta i renesanse u Dalmaciji.

Što se tiče skupine inozemnih humanista, kojima je Ladan, također, poklonio dužnu pažnju, spomenut ću da Petrarka, Boccaccio, Aretino, Poggio Bracciolini, Pomponije Let i Pietro Bembo pokazuju izvanredan interes prema antici, njenim rukopisima i spomenicima. Karakteristično je da taj interes ide od Petrarke (umro 1374.) pa do Bemba (Marulićev suvremenik, umro 1547.), dakle, od kasnog srednjovjekovlja pa do renesanse, kao humanistička determinanta i — istraživaču prepoznatljiviji vodič prema renesansi. Zbog toga, kada tu istu aktivnost sagledavamo i kod Marulića, konkretno kroz Marulićevu zbirku latinskih natpisa, onda možemo odmah reći da je to njegova humanistička determinanta i — vodič za renesansu.

¹⁹ *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, br. 1—2, god. I, Zagreb 1975, 185 sqq.

²⁰ o. c., str. 195.

²¹ Ladan, o. c., str. 197.

²² Ladan, o. c., str. 197.

Ako, dakle, od Marulića vremeplovom idemo prema antici, onda nema provalije, jer idemo preko latinskog srednjovjekovlja i kasnoantičkog kontinuiteta, od bliže kronološke i idejne platforme prema onoj daljoj. Kako je to bilo na planu globalne literature, tako je moralo biti i na „domaćem“ planu, ili — kako to i Ladan kaže: „morao se (sc. Marulić, op. m.) naslanjati i na nabožnu književnost ili pismenost kakve je na hrvatskom području bilo i prije njega, kako na latinskom tako i na hrvatskom jeziku“²³. Međutim, na završnim stranicama svoga rada Ladan je upao u kontradikcije. Spominjem to ovdje zbog toga budući da je presudno za pravilno shvaćanje naše tematike. U jednom momentu Ladan kaže za Marulića da „ne samo što nije renesansni pisac, nego je prije antirenesansni“²⁴, dok u drugom momentu kaže: „ako je Marulić po svemu ostalom srednjovjekovni humanistički pisac, on je po *Juditi* renesansni pisac“²⁵, te bez kritike navodi Skokove kvalifikacije Marulića (odnosi se konkretno na *Juditu*): „učen renesansni pjesnik Marulić“ i „renesansni esteta“²⁶.

Ako promatramo Marulića u kontekstu moje spomenute radnje „Od antike do Marulića“, onda je jasno da je njegova zbirka latinskih natpisa na renesansnom putu. U određenim povijesnim uvjetima niz ljubitelja antike u Dalmaciji globalno odgovara — *si parva licet componere magnis* — spomenutom nizu od Petrarke do Bemba. Zbog toga, nije od odsudnog značenja ako Marulić u svojoj zbirci latinskih natpisa daje moralistička tumačenja. Ne smijemo robovati nekim apriornim shemama. Važno je da uočimo položaj nekog djela u povijesnom toku konkretnog geografskog područja.

Navest ću ovdje nekoliko Marulićevih latinskih stihova s prijevodom N. Šopa²⁷:

*Inde recumbentes oleae viridentis in umbra
Placati juxta murmura blanda freti.
Alterno dulces miscibimus ore profatus,
Dum pueri mensas prandiolumque parant.
(Zatim poligati svi ćemo masline sočne u hladu,
Tihotna zatona tu slušajuć umilan šum.
Ugodno mi ćemo pričati tada o stvarima raznim,
Dokle nam ditića mar ne spremi čagod za jist).*

Prvi stih neodoljivo se nameće kao potomak „bukolskog motiva smještanja“ iz prvog stiha prve Vergilijeve ekloge:

Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi.

²³ Ladan, o. c., str. 220.

²⁴ str. 223.

²⁵ str. 227.

²⁶ str. 230.

²⁷ Latinske pjesme Marka Marulića, *Zbornik Marka Marulića 1450—1950*, Zagreb 1950, 18 sq.

Kao što E. R. Curtius kaže²⁸ „trebalo je tek namjesto vergilske bukve staviti kakvu topolu, brijest, vrbu“ i eto nebrojena potomstva. Još kod Homera maslina je smještena u idealan krajolik Alkinojeva perivoja. Masline se spominju u nordijskom srednjovjekovlju, javljaju se u latinskoj ljubavnoj poeziji 12. i 13. stoljeća, ima ih na stotine u starofrancuskoj epici. Prema Curtiusu one potječu iz retorskih školskih vježbi kasne antike²⁹, a retorika određuje i idealni pejzaž poezije³⁰. Ideali staleža i života pozne antike, srednjovjekovlja, renesanse i 17. stoljeća zaodjenuti su u sheme topike pohvale³¹.

Ovaj mali ekskurz sam učinio da bih ilustrirao svu slojevitost Marulićeva djela. Kao „učen renesansni pjesnik“ logično je da je znao za Vergilijevu eklogu, a s druge strane, njemu nije bilo potrebno izmišljati maslinu, on ju je sasvim prirodno uklopio u svoj idealan krajolik. Dakle, to je jedan srednjovjekovni topos, ali nije tuđ ni renesansi. Prema Curtiusu bitan je kasnoantički kontinuitet. Ovdje moram nadovezati i jedan drugi fenomen koji je povezo srednjovjekovlje i renesansu, a to je humanizam.

Ernst Bloch tumači renesansu ovako: „Nije to bilo prosto ponovno rođenje u smislu da se nova pojavilo nešto staro, recimo antika, kako se to obično tumači; ne, to je bilo novo rođenje nečeg što još nikada nije kročilo u čovekovu svest, prodor oblika kakvi još nikada nisu viđeni na zemlji.“³² To je izvanredno korisno zapažanje, budući da su kod nas često prisutne interpretacije o povratku nečeg starog. Kao da zaboravljamo da je život u razvoju i u stalnom nastajanju. Međutim, citirao sam Blocha i zbog toga što on zastupa tezu o preokretu, premda ta teza nije nužno implicirana u citiranom stavu. Ja bih radije sagledavao renesansu ne samo kao preokret, iako ona to i jest u finalnoj poziciji, već i kao rezultat dugotrajnog procesa. Taj proces ja vidim u humanizmu.

Humanizam nije samo karakteristika renesanse ili predrenesanse. Gotovo svaka epoha ima svoj „humanizam“, tako i srednji vijek³³. Srednjovjekovlje je, kako misli E. Garin³⁴, voljelo klasike ne manje nego što ih je voljela renesansa. U prilog shvaćanja renesanse kao rezultata humanističkog procesa citirat ću nekoliko rečenica J. Huizinge iz njegove knjige „Jesen srednjega vijeka“³⁵: „Odnos procvjeta humanizma prema duhu srednjeg vijeka koji odumire mnogo je zapleteniji nego što smo voljni zamisliti. Nama, kojima se oba ova kulturna kompleksa čine oštro odijeljena pričinja se kao da je svima,

²⁸ *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Zagreb 1971, 199 sq.

²⁹ o. c., str. 193.

³⁰ Curtius, o. c., str. 192.

³¹ Curtius, o. c., str. 192.

³² E. Bloch, Predavanja iz filozofije renesanse, Uvod, *Delo*, XXIII/2, februar 1977, Beograd (prijevod), str. 1.

³³ o srednjovjekovnom humanizmu cf. J. Leclercq, *L' humanisme des moines au moyen âge*, A. G. *Ermini, Studi Medievali XI/I*, 1969, Spoleto 1970, 69 sqq.

³⁴ *Medioevo e Rinascimento*, Bari 1961, str. 103.

³⁵ Zagreb 1964, str. 331.

kao neka nenadana objava, zavladao osjetljivost za vječnu mladost antike i poricanje svega istrošenog aparata srednjovjekovnog misaonog izražaja... Ali nije tako. Klasicizam je rastao vrlo sporo usred vrta srednjovjekovnog mišljenja... Zaboravlja se, međutim, da su i u Italiji petnaestog stoljeća temelji kulturnog života ostali još uvijek posve srednjovjekovni, da su u duhovima same renesanse srednjovjekovne crte urezane mnogo dublje nego što smo obično toga svjesni...“

Sigurno je to da je humanizam „više način mišljenja i osećanja nego povratak antici, koja je samo sredstvo, skoro izgovor“³⁶, ali je sigurno i to da je „novo prisutno kao vanjski oblik još prije nego što se pretvorilo u novi duh“³⁷. Prema tome, nije čudno što kod Marulića još ne nalazimo taj „novi duh“. Međutim, nalazimo „vanjski oblik“, nalazimo nove forme: uvođenje narodnog jezika u književnost, traganje za antičkim natpisima. A upravo su te forme neka od onih općih mjesta renesanse. Zbog toga, Marulićevo je mjesto — u razvoju renesanse —, kako sam to na početku rekao za njegovu zbirku latinskih natpisa, pa ako Marulić i nije renesansni pisac po sadržaju, onda je to on po formama koje je usvojio a koje su, kao što je rečeno, „opće mjesta renesanse“.

U sintetskom razmišljanju nemoguće je, međutim, dijeliti jednog čovjeka ili njegovo djelo na sadržaj i formu. Upravo iz umjetnih podjela i shematiziranja prolaze razni nesporazumi. Zato, na kraju, ne bih ni ulazio u kvalificiranje Marulića kao renesansnog ili srednjovjekovnog pisca. Njega ne valja promatrati kao čovjeka razdijeljena na dvije epohe, već kao pisca koji svojim djelom stvara epohu. A ta epoha u povijesti hrvatske umjetnosti ostaje zabilježena zlatnim slovima. Pred konstantnom opasnošću od Turaka rađaju se djela na raznim područjima: u likovnim umjetnostima, u književnosti. Marulić, „otac hrvatske književnosti“, u literaturi je — poput Jurja Dalmatinca u arhitekturi i skulpturi — premostio srednji i novi vijek.

Marulić je „organski“ mogao tumačiti solinske ruševine i natpise iz Papalićeve muzeja, ne kao neku uvezenu humanističku modu (iako je to bila opća humanistička moda), već kao domaću baštinu „domaće“ antike, upravo zbog kasnoantičkog kontinuiteta, unatoč svim tendencijama negacije. Njegova zbirka latinskih natpisa svojevrsni je spoj antike, srednjovjekovlja i renesanse. U dijalektičkoj cjelini našli su se registrirani ostaci antičkoga grada, latinski natpisi „domaći“ i „strani“ s „moralizatorskim“ tumačenjem, kao rezultat sakupljanja i interpretiranja antičkih spomenika — djelatnosti eminentno humanističke i renesansne,

³⁶ J. Le Goff, *Srednjovjekovna civilizacija zapadne Evrope*, Beograd 1974, str. 423.

³⁷ Huizinga, o. c., str. 332.

Ako smo u letu *od antike* mogli stići *do Marulića*, onda se nadam da je nakon ovog priloga — u kontekstu *Marulićeve zbirke latinskih natpisa* — jasniji odnos kasnoantičkog kontinuiteta i renesanse u Dalmaciji.

Split.

E. Marin.

S U M M A R Y

E. Marin: MARULUS' COLLECTION OF LATIN INSCRIPTIONS AND THE RENAISSANCE IN DALMATIA

The object of this paper is to examine the manuscript of M. Marulus: *In epigrammata priscorum commentarius* taking into consideration some other humanists from Dalmatia. The eminence of Marulus' manuscript towards some aspects of the ancient continuity and the process of Humanism in the Croatian art is pointed out. That collection of Latin inscriptions is the most prominent monument in the dawn of the Renaissance in Dalmatia. It is an outstanding evidence of the ancient continuity.